

Резюме

Цветкова Ю.В. Правовое обеспечение свободы вероисповедания как фактор создания I Речи Посполитой.

Анализируются условия договоров присоединения герцогств Пруссии, Курляндии и Семигалии, Великого Княжества Литовского, которые обеспечивают свободу вероисповедания на их территории в составе I Речи Посполитой.

Ключевые слова: свобода вероисповедания, I Речь Посполитая, Краковский трактат, Pacta Subiectionis, Акт Люблинской унии.

Summary

Tsvietkova Y. The legal regulation of the Freedom of Faith as a I Rzechpospolita establishing factor.

The terms of treaties for joining Prussia, Courland and Semigallia Duchies and the Grand Duchy of Lithuania to I Rzechpospolita guarantying freedom of faith are analyzed.

Key words: freedom of faith, I Rzechpospolita, Treaty of Krakow, Pacta Subiectionis, Union of Lublin Act.

УДК 340.1

І.М. ШАРКОВА

Ірина Миколаївна Шаркова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая

ТИПОЛОГІЯ УРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ

Уразливі групи (*vulnerable groups*) – це особи та їх об'єднання, що з різних причин обмежені в реалізації фундаментальних прав і свобод людини та громадянина і тому потребують допомоги для задоволення своїх основних фізіологічних та соціальних потреб, а також реалізації прав та інтересів як майнового, так і особистого немайнового характеру¹.

Серед вітчизняних авторів робіт, присвячених проблемам правового захисту уразливих осіб та опублікованих останнім часом, можна назвати: Юрія Белоусова, Злату Швець, Віктора Семенюка, Віктора Чупрунова, Сергія Швеця². Заслужують на увагу наукові статті зарубіжних авторів – Олександри Тіммер (Alexandra Timmer) та Люрд Періоні (Lourdes Peroni)³, а також системне дослідження Юссефа Аль Тамімі (Yussef Al Tamimi)⁴. Однак наразі явно бракує робіт зі з'ясування правової сутності поняття уразливих осіб і, головне, загальної їх типології, яка покликана забезпечити надійну кваліфікацію цих осіб.

Тому **метою** даної статті є ретроспективний аналіз основних термінів та понять щодо уразливих осіб для обґрунтування пропозицій стосовно історичної реконструкції їх типології.

Враховуючи те, що під уразливістю розуміється становище певної категорії осіб, для історичної реконструкції відповідної науково-правової терміносистеми доцільно обрати етимологію тих понять, у змісті яких міститься негативна оцінка певних людських якостей. Саме ці характеристики традиційно притаманні так званим знедоленим або відринутим особам.

Той факт, що сучасна правова доктрина захисту прав уразливих верств населення виростає на ґрунті переосмислення відповідних норм міжнародного права прав людини та прецедентного права Європейського Суду з прав людини, спонукає віддати перевагу саме відповідним англійським поняттям. Це пояснюється тим, що саме англійська мова нині є основним засобом не тільки транскордонного спілкування, а й міжнародної нормотворчості, судочинства та арбітражу. У якості основного інформаційного джерела обрано сайт *Online Etymology Dictionary*, який доповнюється іншими довідковими джерелами.

Уразливість як становище людини або групи людей. Одним із найбільш стародавніх англійських понять, що позначають уразливих осіб, є іменник *fool*, який у сучасному вживанні має декілька значень, еквівалентних українським «дурна особа, невіглас, дурень, йолоп, телепень, посміховисько, дудлик та вар'ят». З огляду на особливу значущість розумових характеристик особи в системі англійських цінностей, є всі підстави віднести це поняття до первісних серед усіх інших, якими вербалізуються уразливі особи. У зв'язку з цим варто звернути увагу на семантику та етимологію останнього наведеного українського еквіваленту англійського *fool*. Так *вар'ят* або *вар'ят* як слово галицького діалекту означає «ненормальний, несамовитий, божевільний» і походить від польського *warjat*, що своєю чергою етимологічно пов'язане з латинським дієсловом *vario* «змінюю» і тому означає буквально «змінений, відмінний (від нормальної людини)»⁵.

Англійське слово *fool* має етимологічні зв'язки з давньофранцузьким *fol*, у значенні «божевільна людина, ідіот, шахрай, жартівник», і безпосередньо походить від вульгарно-латинського *folis* у значенні «емності надуті повітрям, легковажної, порожньої людини». Варто порівняти з санскритським *vatula* «божевільні», буквально «вітрянні, надуті вітром». З кінця XIII ст. англійське *fool* набуває морально-релігійного забарвлення і використовується у середньоанглійській мові для позначення «грішника, розпусника, нечестивої людини»⁶.

До понять, які мають найбільш стародавнє походження, також може бути віднесений іменник *wretch*, що має низку значень «нещасна людина, гультай, негідник, нікчема, нужденник». Воно походить від давньоанглійського *wrecca* у значенні «нещасний, чужий, вигнанець», що пов'язане з протогерманським *wrakjon* («гонитель, переслідувач, позивач») та споріднене давньосаксонському *wrekkio* («вигнана особа, вигнання»). У стародавні часи зміст поняття *wrecca* поступово набув значення «мерзенна, зневажлива людина»⁷.

Відмічаються досить значні впливи давньої французької на формування англомовної терміносистеми уразливих осіб. Так, іменник *refuse*, який нині досить часто вживається для образної оцінки осіб і верств населення у значенні «покидьки, рештки», вже в XIV ст. набуває значення «відкинутий матеріал, сміття», що обумовлено етимологічним зв'язком із давньофранцузьким *refus* («відходи, сміття, відмова, заперечення, бракування») ⁸.

Ще раніше (XII ст.) іменник *harlot*, який має сучасний зміст «блудниця, повія, шлюха», запозичений з давньофранцузьких *herlot*, *arlot*, що тлумачилися як «непритика, бродяга, волоцюга, непристойна людина, негідник». У середньоанглійській мові це слово застосовувалося до блазнів, скоморохів, жонглерів, а згодом – до акторів. Лише в XIV ст. формується похідний зміст «повія, нечиста жінка».

Наступним, XIII ст., засвідчено вживання англійського іменника *truant* («ледащо, прогульник»), запозиченого з давньофранцузької, де з XII ст. *truant* вживалося у значенні «жебрак, шахрай», а як прикметник це слово означало «жалюгідний, мізерний, невиправданий, з низької касты». Із середини XIV ст. це слово набуває значення «того, хто блукає», зокрема «дитина, яка залишається в школі без канікул».

Цим же XIII ст. датується вживання давньофранцузького іменника *guaif* («безхазяйне майно, щось загублене»), від якого походить сучасне англійське слово *waif*, що має такі значення «бездомна людина, бродяга, безпритульна дитина, прибудна тварина, випадкова знахідка, нічия річ». Цікава еволюція змісту цього слова. У 1620 рр. поширюється юридичний термін *waifandstray* («в'язень та заблудний»), від якого походить інше, більш широке, значення *waif* як «особи (особливо дитини) без дому та друзів», яке датується 1784 роком. Нарешті, з 1991 р. цим словом починають позначати «модну, маленьку, струнку жінку» і застосовують для вербалізації образу хворобливо худющої, неприродно блідої дівчини-підлітка на кшталт супермоделі Кейт Мосс (Kate Moss).

З початку XVI ст. фіксується використання англомовного слова *ribald* у значенні «лайливець, лихослов, розпусник», який етимологічно пов'язаний із давньофранцузьким іменником *ribaut*, *ribalt* («шахрай, негідник, хтивий коханець»), що як прикметник має значення «безглуздий, зневажений, розпусний, розбещений».

Протягом XV–XVI ст. відбувається еволюція змісту деяких понять, якими позначалися певні представники нижчих за соціальним становищем верств населення від нейтральної до явно негативної їх оцінки. Приміром у цей час семантика давньоанглійського *gaedeling*, пов'язане з *gad* («загострене знаряддя, зброя, зубило») трансформується від «родича, побратима за зброєю, товариша» до «людини низького походження, шахрая, бродяги». Досить ймовірно, що це є відбиттям об'єктивного процесу посилення класової диференціації, за яким відбувається піднесення самоідентифікації рицарського стану через приниження другорядного стану мечоносців та щитоносців.

Аналогічно сформувався зміст англомовного поняття *knave* у значенні «безпринципна людина, шахрай, шельма, валет», що походить від давньоанглійського *cnafa* («хлопець, дитина чоловічої статі, чоловік-слуга»). Так само еволюціонував зміст поняття *varlet*, яке у XV ст. нейтрально означало «слугу, який супроводжує рицаря», у XVI ст. – «розбійника», а згодом набуває значення «слуги-негідника». Таке посилення негативного змісту також є наслідком приниження соціального статусу прислуги.

Одним із останніх доповнень терміносистеми уразливих осіб, що нами досліджується, є запровадження англомовного поняття *misfit*. Якщо ще на початку XIX ст. воно означало «одяг, невідповідний, для людини, для якої він був призначений» або «погано пристосовану сукню», то з 1880 р. засвідчене нове значення – «людина, яка не відповідає своєму середовищу», близьке до сучасного *loser* – «невдаха»⁹.

Живій мові притаманні як народження нових, так і відмирання старих її складових. Так само багато слів, семантика яких пов'язана з поняттям уразливих осіб, поступово залишають терміносистеми, що нами досліджуються. Приміром англійський прикметник *abject*, який в середньоанглійській мові означав «відкинутий, вигнаний», згодом набув значення «жалюгідний, мерзенний, нещасний, паскудний, принижений», що нині поступово застаріває, і тому при вживанні цього слова віддається перевага одному, найбільш поширеному його значенню – «абсурдний»¹⁰.

Узагальнюючи цей попередній етимологічний аналіз, маємо знайти відповідь на питання: «Яка змістовна характеристика об'єднує усі ці категорії знедолених осіб»? Відповідь очевидна: кожна з цих осіб може бути охарактеризована як *чужа людина* – тобто така, що не належить до жодної ланки в структурі певного соціуму.

За ступенем відчуженості такі особи можуть бути віднесені до однієї з трьох категорій:

- 1) *абсолютно чужа людина*, як адепт іншої культури, мови та релігії;
- 2) *відносно чужа людина*, негідного (нешляхетного) походження, меншовартісна, представник другосортного класу або стану;
- 3) *ексклюзивно (партикулярно) чужа людина*, яка є представником своєї соціальної страти, але неприйнятна внаслідок якихось особистих властивостей. Як демонструють результати історико-лінгвістичного дослідження, серед них виокремлюються:

3.1. Невдаха або патологічно нещасна людина, яка сама зазвичай сприймається як потенційне джерело невдач.

3.2. Дурень або інакомисляча людина, менталітет якої істотно відрізняється від пануючого в певному соціумі.

3.3. Аморальна, злочинна людина, вчинки якої суперечать пануючій у суспільстві моралі та законності.

Якщо спробувати встановити механізм потрапляння до тієї чи іншої категорії, то логічно визнати, що з точки зору пануючого класу, який зазвичай самочинно привласнює уособлення громадської думки всього населення, перші дві категорії осіб є самоізолюваними групами населення. Отже, такі особи з об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть повною мірою соціалізуватися (адаптуватися) до відповідного суспільства або «титального» населення. Вбачається, що для таких осіб характерною є їхня *маргіналізація (marginalization)* або зайняття непевного, проміжного становища в суспільстві. Саме тому такі особи орієнтовані на інші цінності та дотримуються чужого способу життя.

Особи, які належать до третьої категорії – партикулярно чужих осіб, не зважаючи на те, що об'єктивно наділені певними вадами або патологічними відхиленнями від загальноприйнятої норми, суб'єктивно намагаються утриматися у межах певного соціуму.

Щодо цих осіб у інших людей виникають різноманітні фобії. Спільним для усіх побоювань є страх перед руйнуванням існуючої цілісності суспільства і втратою власної ідентичності, до яких може привести подальше поширення цих соціальних аномалій та їх носіїв. На цьому тлі формуються механізми примусового *соціального відчуження (social exclusion, alienation)*, які також можна відстежити за допомогою історико-лінгвістичного дослідження.

Соціальна ізоляція або відчуження як примушення до стану уразливості. Серединою XIV ст. датується перше зафіксоване вживання поняття *outcast* у значенні вигнанця, тобто того, хто вигнаний або того, хто сам ухиляється від усіх. Пов'язане словосполучення *castout* – відкинути, відхилити, знедолити) зафіксоване в джерелах з початку XII ст. та має давньоримське походження від латинського *castus* («відрізаний, розділений», а також «чистий» як «відрізаний» від недоліків). Саме ж поняття *caste* у значенні однієї з замкнених спадкових соціальних груп Індії, яке вживається з 1840 р., походить від португальського *casta* – «порода, раса». Проте й в англійській мові є таке ж слово *caste* у його застарілому значенні «раси людей», що було поширене у другій половині XVI століття. Наприкінці XVI ст. зафіксовано поширення спорідненого іменника *castaway* у значенні «той, хто відхилений», який з 1799 р. набуває своєрідного змісту «один біля моря», а згодом – знедолений, вигнанець. Можливо, це сталося через поширену у тогочасній Британії практику заслання злочинців замість ув'язнення на безлюдні острови або заморські колонії. Морська тематика відчувається й в англійському іменнику *derelict*, який має значення «відпущений, занедбаний, непритика» і походить від латинського *derelictus* «одинокий, пустельний», датований 1660 р. у значенні «судна, яке кинуте в море або викинуте на узбережжя». Прямі індійські запозичення в англійській терміносистемі уразливих осіб репрезентовані у понятті *ronin* у значенні «людина без господаря, ізгой, людина поза законом», запозичення якого з японської датується 1871 р., де він був утворений через поєднання *ro* (хвиля) + *nin* (людина), що може бути тлумачиться як «людина, накрита хвилею цунамі» або «змита за борт судна людина»¹¹.

Прозивним стало ім'я *Ishmael* в англійській мові. Ізмаїл – це власне ім'я сина біблійного Авраама та його наложниці Агар, який був вигнаний у пустелю зі своєю матір'ю. У зв'язку з цим у Біблії наведено образ вигнання – «А він буде як дикий осел між людьми, рука його на всіх, а рука всіх на нього» (Буття 16:12 Біблія, переклад Огієнка).

На перший погляд, усі ці запозичення мають однакову семантику з поняттям *izgoi*, яке є прямим «мовним проникненням» іменника «ізгой» з давньоруської мови XI–XII століть. Хоча нині воно тлумачиться як «вигнанці, баніти, люди викинуті з громади або оголошені поза законом»¹², але первісне значення цього слова до XIV ст. було дещо іншим. Іменник «ізгой» утворено з давньоруського прикметника «изъ» та дієслова «гоити» («живити», «влаштувати», «давати притулок»), близького до дієслова «жити». Отже, у Середньовіччі цим словом позначалися особи, які з різних причин не могли бути зара-

ховані до того стану, з якого вони походили. Так, у Церковному уставі князя Всеволода Мстиславича (XII ст.) визначено чотири категорії ізгойв: (1) неписьменний син попа («поповъ сынъ грамотѣ не умѣеть»); (2) холоп, який викупив себе з холопства («холопъ изъ холопства выкупится»); (3) купець, що заборгував («купецъ одолжаеть»); (4) князь, який не успадкував наділ («князь осиротѣеть»)¹³. Однак за давньоруським правом такі особи перебували під опікою церкви. Отже, первісне значення слова «ізгой» – це уразлива особа, яка знаходиться під захистом церковного права. Найчастіше така особа була відпущеним холопом, статус якого нагадує становище відпущеного на волю раба у Стародавньому Римі або вільновідпущеника (лат. *libertini*).

В англійській мові репрезентовано низку понять, пов'язаних з вигнанням як формою примусового відчуження особи. Так, іменник *exile*, застосування якого зафіксовано з початку XIV ст. і нині означає «заслання, вигнання, висилка, засланець, емігрант». Етимологія цього слова через давньофранцузьке *essillier* «вигнання, від'їзд» (XII ст.) веде до латинського *exilium / exsilium* «вигнання, заслання, місце заслання». Близькими до нього є іменник *ejection* («викидання, вигнання, виселення, звільнення»)¹⁴.

Схожою є семантика дієслів *relegate*, яке з 1590 р. вживається у значенні «вигнати, відправити на заслання» та *deport*, яке застосовується у значенні «вигнати» з 1640 року. Нарешті, 1876 р. датується вживання в англійській мові іменника *diaspora* («діаспора, розсіювання»), яке походить від грецького *diaspeirein* «розігнати, розсіяти»)¹⁵.

Однак сама по собі соціальна ізоляція не призводить до стану уразливості. Юридичний зміст відчуження та його наслідки можна відстежити за допомогою іншої групи понять.

Правові наслідки набуття статусу уразливої особи. З правової точки зору метою приведення певних осіб до становища уразливих осіб є ураження їх у суб'єктивних правах і свободах та виняткове виведення їх із під дії норм права. Саме тому ключовим англійським поняттям, яким вербалізується статус (правильніше – позбавлення правового статусу) уразливих осіб, є іменник *outlaw* («особа поза законом»). Це слово походить від староанглійського *utlaga* «той, хто вийшов за рамки закону» (і тим самим позбавив себе переваг і захисту, що забезпечуються правом). У якості синоніма у давні часи вживався іменник *freondleas* (інше значення – «сирота»), від якого походить сучасний прикметник *friendless* («самотній, той, хто не має друзів»). Етимологічні корені цього іменника ведуть до скандинавських джерел, таких як старонорвезьке *utlagi* «людина поза законом», пов'язане з прикметником *utlagr* («поза законом, висланий»). Значення іменника *outlaw* – «той, хто живе беззаконним життям», уперше зареєстровано 1880 роком.

Покажемо етимологічний зв'язок, що простежується від вульгарного латинського дієслова *ban-nire* («заборонити») через італійський іменник *bandito* («особа поза законом») до англійського *bandit*, який у значенні «бандит, той, хто вчиняє беззаконня, грабіжник, розбійник» вживається з 1590 року.

Дотичними за своїм змістом до англійського *outlaw* є низка менше поширених понять. Такими є прикметники *furtive* («непрстойний, злодійкуватий, скрадливий»), який походить від латинського *fur* як загального поняття для злодія, здирника, розбійника, шахрая, а також *fugitive* – «збіглий», пов'язаний з латинським *fugitivus* («втікач, біглий раб, дезертир»)¹⁶.

З огляду на сучасні проблеми зовнішньої політики актуальним є англійське поняття *roguestate*, яке зазвичай перекладається як «державна-ізгой», хоча *rogue* має стале значення «шахрай, злодій». З 1560 р. зафіксовано вживання *rogue* у значенні «непрацюючий бродяга». У 1859 р. зафіксоване нове значення – «великий дикий звір, що живе окремо від стада (переважно слон)» та з 1964 р. означає «щось неконтрольоване або недисципліноване». Близьким за змістом можна вважати іменник *picaroon*, який з 1620 р. вживається у значенні «шахрай, злодій, авантюрист, пірат, розбійник моря, маленький піратський корабель»¹⁷.

Отже, можемо зробити такі висновки. За результатами історичної реконструкції заявленої терміно-системи стає зрозумілим, що ядром термінології, яка стосується проблем уразливих осіб та груп населення, є слова, що означають аутсайдерів та осіб, які є поза законом, а також маргіналізацію та відчуження.

Зазвичай документи з прав людини викладають додаткові гарантії для осіб, які належать до уразливих груп населення, але слід зазначити, що їхня краща соціалізація усуває головну причину – маргіналізацію та відчуження цих осіб.

¹ The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre : [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>

² Дотримання прав вразливих груп населення (наркозалежні та працівники комерційного сексу) у діяльності правоохоронних органів : [аналіт. звіт за результатами дослідження] / авт. кол. Ю. Белоусов, З. Швець, В. Семенюк, В. Чупров, С. Швець. – К. : Паливода А.В., 2016. – 96 с.

³ *Lourdes Peroni & Alexandra Timmer*, Vulnerable Groups: the Promise of an Emergent Concept in European Human Rights Convention Law, 11 International Journal of Constitutional Law (2013). – P. 1056–1085.

⁴ *Al Tamimi, Yussef*. The protection of vulnerable groups and individuals by the European Court of Human Rights. May 20, 2015. – 76 pp.

⁵ Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР; укл.: Р.В. Болдирев та ін.; редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1: А–Г. – С. 331–332.

⁶ Online Etymology Dictionary : [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.etymonline.com/>

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка : в 3 т. / Измаил Иванович Срезневский. – М. : Знак, 2003. – Т. I: А–К.

¹⁴ Online Etymology Dictionary : [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.etymonline.com/>

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

Резюме

Шаркова І.М. Типологія уразливих груп населення: історико-правова реконструкція.

Стаття присвячена історико-правовим аспектам проблеми удосконалення системи захисту прав людини. Досліджено актуальність цієї проблеми та основні лінгвістичні джерела її подальшого вивчення. Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку про те, що слова, які позначають аутсайдерів та осіб поза законом а також маргіналізацію і відчуження, становлять основу термінології, що стосується проблем уразливих груп.

Ключові слова: права людини, правовий захист, уразливі групи населення.

Резюме

Шаркова И.Н. Типология уязвимых групп населения: историко-правовая реконструкция.

Статья посвящена историко-правовым аспектам проблемы совершенствования системы защиты прав человека. Исследована актуальность этой проблемы и основные лингвистические источники дальнейшего изучения. Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что слова, обозначающие аутсайдеров и лиц вне закона, а также маргинализацию, отчуждение, составляют основу терминологии, касающейся проблем уязвимых групп.

Ключевые слова: права человека, правовая защита, уязвимые группы населения.

Summary

Sharkova I. Typology of the Vulnerable People and Groups: A Legal and Historical Reconstruction.

The paper deals with the historical and legal problems of improvement of human rights protection system. The relevance of the problem and the main linguistic sources of further research are investigated. This analysis allows us to make a conclusion that words, which mean outsider and persons an outlaw, marginalization and alienation, form the core of the terminology relating to the vulnerable groups issue.

Key words: human rights, legal protection, vulnerable people and groups.

УДК 340

Я.Л. ВОЛОШИНА

Яна Леонідівна Волошина, здобувач Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ

Останнім часом у виробничо-господарській та економічній сферах усе частіше виникає потреба у залученні юрисконсульта, так би мовити корпоративного юриста, який здійснює правове супроводження діяльності підприємства (установи або організації) і забезпечує його нормальне функціонування. Юрист відіграє важливу роль у провадженні економічної діяльності: він не лише готує юридичну документацію та веде договірну роботу, а й виконує низку інших юридичних функцій. Юрисконсульт захищає репутацію своєї організаційної структури, спрямовує стратегічні рішення керівництва в правове русло, забезпечує зберігання юридичної та фінансової цілісності майна, шукає варіанти вирішення правових проблем.

© Я.Л. Волошина, 2018